Archived at https://orgprints.org/20752

6

Hvor mange kompromiser har økologien råd til?

Ægproduktion som eksempel

AF KARSTEN KLINT JENSEN, BJÖRN FORKMAN OG PETER SANDØE

Mens konventionelt landbrug blot forpligter sig til at producere, hvad efterspørgslen dikterer, påtager økologisk landbrug sig et etisk ansvar for at producere i overensstemmelse med standarder, der er afledt af økologiens egne værdier og prioriteringer. Dette forhold er formentlig forklaringen på den bredt udtrykte sympati, der hersker for økologien. Men det gør også økologien sårbar i de tilfælde, hvor produktionen ikke synes at leve op til økologiens egne værdier.

Gennem en analyse af økologiens værdier identificeres en fundamental prioritering i økologien, nemlig at miljø, dyrevelfærd og menneskelig sundhed skal tjenes gennem et 'sundt' økosystem, snarere end gennem isoleret behandling af symptomer. Det følger heraf, at hvis dyr, mennesker eller miljøet vedholdende fungerer dårligt i økosystemet, så skal løsningen søges i at få økosystemet til arbejde 'sundere'.

Nogle af de velfærdsproblemer, som findes hos økologiske æglæggende høner, ville ifølge økologiens ideer løses ved små flokstørrelser, men denne løsning realiseres ikke på grund af økonomiske hensyn. For andre problemer mangler der ideer til løsning. Denne case er måske ikke i sig selv repræsentativ for al økologisk produktion, men den rejser alligevel et principielt spørgsmål om, i hvilket omfang økonomiske hensyn tillader økologien at gå på kompromis i forhold til egne værdier – et spørgsmål, som det er relevant for økologien at overveje i lyset af, at nye markedsandele ofte vil være betinget af, at merprisen i forhold til konventionelle produkter må være beskeden.

Artiklen peger på to mulige strategier: den pragmatiske, hvor man indrømmer, at det kan være nødvendigt at gå på kompromis, og den idealistiske, hvor man afviser alvorlige kompromiser på bekostning af, at visse former for produktion ikke vil være realisable.[16]

16 Til grund for denne artikel ligger et engelsk-sproget manuskript. Interesserede er velkomne til at henvende sig til Karsten Klint Jensen, kkj@foi.dk.

Økologiens værdimæssige særstatus
Økologisk landbrug adskiller sig fra konventionelt landbrug ved at forpligte sig til at producere i overensstemmelse med en række værdier, den økologiske bevægelse har sat for sig selv. Eller rettere, afledt af disse værdier har der udkrystalliseret sig nogle standarder, som i praksis definerer økomærket. Hermed tager økologisk produktion etisk ansvar for egen produktion ved – til gengæld for en højere pris – at stå inde for, at produktionen er 'god nok'. Konventionelt landbrug producerer groft sagt inden for lovgivningens rammer for at møde den brede efterspørgsel. Der kan godt være tale om visse standarder, og for visse mærkers vedkommende også højere standarder end det store gennemsnit, men disse standarder er ikke på samme måde bundet op på et helhedsorienteret værdigrundlag.

Dette forhold må antages at være en af hovedårsagerne til, at mange mennesker har højere forventninger til økologisk end til konventionelt landbrug. De økologiske standarder opfattes som generelt højere, og til denne opfattelse knytter der sig en forventning om, at økologi tager mere hensyn til miljø, dyrevelfærd og menneskelig sundhed. Selv om økologiens markedsandel i det store billede stadig er beskeden, om end voksende, så synes den *udtrykte* sympati at være betydelig bredere.

I modsætning hertil har konventionelt landbrug generelt et relativt dårligt image i befolkningen. Det hænger sammen med den voldsomme koncentration og industrialisering, der er sket de sidste 30-40 år. Ganske vist er de relative fødevarepriser faldet betydeligt i denne periode. Men udviklingen har også medført problemer i form af negativ påvirkning af miljøet og velfærdsproblemer for dyrene. Dertil kommer, at store landbrugsbedrifter typisk omgærdes af en vis skepsis i retning af, at ejerne ses som udelukkende optaget af at tjene penge.

Op til et vist punkt kan forbedringer i forhold til dyrevelfærd og miljø betale sig for landmændene i form af øget produktivitet. Forbedringer derudover indebærer imidlertid øgede omkostninger, og kræver derfor typisk politisk regulering for at blive realiseret. Men sådanne indgreb er til stadighed i fare for at blive indhentet af udviklingen på et stadig mere globaliseret og prisdrevet fødevaremarked, der kræver konstant forbedring af konkurrenceevnen. Når det konventionelle landbrug kritiseres for ikke at gøre nok for at

forbedre f.eks. dyrevelfærden, henviser man typisk netop til konkurrenceevnen som den afgørende barriere.

Imidlertid er økologisk landbrug udsat for de samme krav til stadig øget produktivitet. Det kan på samme måde medføre risiko for f.eks. en øget belastning af dyrene til skade for deres velfærd. Men her forekommer det ikke at være en farbar vej at henvise til konkurrenceevnen som barriere. Økologien har sin særstatus i kraft af at forpligte sig på sit eget værdigrundlag. Hvis man undskylder sig over for problemer på samme måde som konventionelt landbrug, kan denne særstatus sættes over styr. Ydermere kan det indebære et alvorligt tab af troværdighed, hvis man kompromitterer sig i forhold til eget værdigrundlag.

Økologisk produktion er derfor – ironisk nok – mere sårbar over for f.eks. dyrevelfærdsproblemer. Og det rejser et principielt spørgsmål om, i hvilket omfang økonomiske hensyn tillader økologien at gå på kompromis i forhold til egne værdier. Det er et spørgsmål, der ikke er taget stilling til i selve værdigrundlaget, men som det forekommer påkrævet at tage stilling til af mindst to grunde: For det første sker der en vækst i økologiens markedsandele, og meget tyder på, at vækst i de segmenter, der ikke er *overbeviste*[17], er underlagt stramme økonomiske grænser, som nødvendigvis vil udfordre økologien på sine principper. For det andet gælder det specifikt om dyrevelfærd, at den ikke oprindeligt var en selvstændig værdi i det økologiske værdisæt; imidlertid er dyrevelfærd i stigende grad sat på dagsordenen af forbrugerne, og derfor har økologien også taget dyrevelfærd op som selvstændigt tema – men uden at der generelt er taget stilling til grænserne for, hvilke afvigelser fra principperne, der er acceptable.

For at forberede en diskussion af spørgsmålet om, hvilke kompromiser der er acceptable, skal vi i det følgende, med dyrevelfærd som eksempel, først søge at sætte de økologiske værdier og prioriteringer på begreb. Dernæst skal vi analysere et område, hvor økologisk produktion har velfærdsproblemer, nemlig æglæggende høner. På den baggrund skal vi se på forholdet mellem de økologiske værdier og økonomiske hensyn og diskutere mulige måder at for økologien at forholde sig til økonomiske kompromiser.

17 Segmenterne er beskrevet i kaptel 1.

Økologiens holisme

Hvad er økologiens værdigrundlag? Det er der ikke noget enkelt og klart svar på. Økologien er vokset frem som en græsrodsbevægelse, og det er kendt, at bevægelsen spænder over både meget overbeviste landmænd og mere pragmatiske tilgange. Vi skal som udgangspunkt benytte de fire principper med tilhørende forklaringer, som den internationale sammenslutning IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements) har formuleret på baggrund af en omfattende konsultationsproces. Som et kompromis mellem mange forskellige hensyn og overvejelser er disse principper ganske naturligt holdt på et overordnet og meget generelt plan, hvor ikke alle aspekter har kunnet afspejles i de økologiske standarder.

Ikke desto mindre mener vi, at der kan afdækkes en kerne, der indebærer relativt klare prioriteringer. Denne kerne har at gøre med begrebet 'sundhed', der får en særlig holistisk udlægning i den økologiske bevægelse. Det udtrykkes således i Sundhedsprincippet:

> Økologisk jordbrug bør opretholde og forbedre jordens, planternes, dyrenes, menneskenes og planetens sundhed som en udelelig enhed.

Økologiens målsætning er således knyttet til begrebet 'sundhed', og den holistiske karakter af dette sundhedsbegreb understreges af den medfølgende forklaring, hvor det hedder,

> *at den enkeltes sundhed og folkesundheden ikke kan adskilles fra økosystemernes sundhed – sund jord frembringer sunde fødevarer der fostrer dyrs og menneskers sundhed.*
> *Sundhed er helheden og integriteten i levende systemer. Det er ikke blot fravær af sygdom, men opretholdelsen af fysisk, mental, social og økologisk trivsel. Immunitet, modstandskraft og regeneration er vigtige kendetegn ved sundhed.*

Et sundt individ er således et individ, der fungerer godt i økosystemet, og et sundt økosystem er et økosystem, der tillader individer at trives. Individ og økosystem må være tilpasset hinanden. Og et mindre økosystem må være tilpasset og kunne trives i et mere omfattende økosystem, og så fremdeles til planeten som helhed.

På baggrund af dette sundhedsbegreb lægger økologien stor vægt på "immunitet, modstandskraft og regeneration", dvs. på individets evne til at modstå sygdom og regenerere sig selv. Det skal ses i modsætning til behandling af syge individer. Brug af pesticider og medicin betragtes ud fra den økologiske tankegang som usunde tiltag, fordi de indebærer en risiko for nedsat modstandskraft og regenerationsevne i populationen, og dermed på længere sigt fører til et mindre sundt økosystem med mindre sunde individer.

Der er her en klar forskel mellem økologisk og konventionelt landbrug i prioritering. Tag f.eks. holdningen til parasitter. Økologien bekæmper parasitter ved hjælp af naturlig modstandskraft. Det kan medføre en højere forekomst af parasitter i en population, end man er villig til at acceptere ud fra et mere individ-orienteret sundhedsbegreb. Konventionelt landbrug griber i stedet ind med kemisk bekæmpelse, men den strategi skubber hele tiden det problem foran sig, at parasitterne kan udvikle resistens mod bekæmpelsesmidlerne. Og ud fra økologisk tankegang indebærer den nedsat modstandskraft mod parasitter og problemer med rester af kemiske bekæmpelsesmidler i økosystemet og dermed i fødekæderne.

Denne konflikt viser, at der ud fra økologisk tankegang kan være en 'naturlig' og dermed 'sund' forekomst af sygdomme, som ud fra en mere individ-orienteret tankegang kan anses for uacceptabel. Det er imidlertid ikke denne værdikonflikt, vi skal diskutere her. Vi skal se på tilstande, der af økologien selv må karakteriseres som 'usunde' og 'unaturlige'.

Velfærdsproblemer i økologisk ægproduktion

Som det formentlig er bekendt af de fleste, findes der i Danmark fire forskellige produktionsformer for æg: buræg, skrabeæg, æg fra fritgående høner og økologiske æg. Buræg har langt den største markedsandel på lidt over 60 procent, men fra 1. januar 2012 bliver de konventionelle bure forbudt, og produktionen skal omlægges til såkaldte berigede bure eller systemer for løsgående høner. Skrabeæg produceres af høner i flokke på 3.000-10.000, der går frit mellem hinanden i store indendørs stalde. Æg fra fritgående høner produceres stort set under samme betingelser, dog med den væsentlige forskel, at hønerne også har adgang til udendørs arealer. Økologiske høner lever i flokke på op til 3.000, har bedre plads og må kun få økologisk foder.
Økologisk ægproduktion er på mange måder en succeshistorie.

Sammenlignet med burhøner forekommer et system, der tillader hønerne at bevæge sig frit omkring og have adgang til udendørs arealer at være en åbenbar forbedring. Og økologisk ægproduktion må også i Danmark sige at være en forretningsmæssig succes, idet markedsandelen (målt i kg æg) er steget fra 12 procent i 1998 til 16 procent i 2009, hvorved økologiske æg har overhalet skrabeæg og har erobret den næststørste markedsandel.

Systemer med fritgående høner har imidlertid egne velfærdsproblemer. Det drejer sig om alvorlige problemer med fjerpilning, der sommetider kan føre til kannibalisme og høje dødsrater. I de konventionelle (ikke-økologiske) systemer med fritgående dyr er det muligt at reducere skaderne betydeligt ved hjælp af næbtrimning, hvor mellem en tredjedel og halvdelen af overnæbbet skæres af – i Danmark dog maksimalt en tredjedel. Den negative velfærdskonsekvens er, at det reducerer følsomheden i næbbet betragteligt. Det kan dog få hønerne til at vise mindre fjerpilning og kannibalisme. De økologiske regler forbyder næbtrimning. Det forekommer at være i klar overensstemmelse med de økologiske principper, fordi næbtrimning er udtryk for en behandling af et symptom (fjerpilning), som økosystemet selv burde kunne regenerere sig fra eller være modstandsdygtigt mod. Samtidig forekommer næbtrimning at være en voldsom lemlæstelse af hønen, der må antages at hæmme dens naturlige adfærd. Imidlertid indebærer dette forbud en større risiko for velfærdsproblemer sammenlignet med konventionelle systemer med fritgående høner, og bl.a. det engelske Farm Animal Welfare Council har på den baggrund udtalt, at så længe der ikke findes alternativer til at nedbringe problemerne med fjerpilning og kannibalisme, bør næbtrimning anses for et acceptabelt onde.

Fjerpilning anses generelt for at være et multifaktorielt problem. Blandt de risikofaktorer, der har været peget på, er fodersammensætning, genetik og driftssystem (blandt andet opdrætsforholdene). De økologiske regler for foder gør det vanskeligt at sikre hønerne alle de nødvendige aminosyrer, og det øger risikoen for fjerpilning. Nogle hønseracer er mindre tilbøjelige til at udvikle fjerpilning end andre; de store kommercielle avlsfirmaer har imidlertid ikke været optaget af at avle høner, der er egnede til den økologiske produktions særlige forhold. Og eftersom der er store variationer mellem besætningerne, er det nærliggende at antage, at der også er en managementside af problemet.

Der foregår naturligvis et arbejde på at forbedre forholdene i økologisk ægproduktion. Det er imidlertid svært at undgå indtrykket af, at dette arbejde går i retning af at *reducere* problemernes omfang. Men selv mindre udbredt fjerpilning forekommer at være en 'usund' tilstand, som økosystemet ikke er i stand til at undgå i kraft af sin egen 'modstandskraft'. Så ud fra en økologisk forståelse skal forklaringen søges i en manglende tilpasning mellem høner og økosystem.

Hvornår funger høner godt i et økosystem? For sociale dyr som høns er det sociale liv af afgørende betydning. Høner, der lever frit i naturen, etablerer sig i flokke på 5-10 fugle omkring en eller flere haner. I sådanne flokke indstiller der sig et hierarki mellem hønerne, og aggressionsniveauet vil være lavt. For at etablere et hierarki er det nødvendigt, at hønerne kan genkende hinanden. Det er usikkert, hvor mange andre individer en høne er i stand til at genkende, men det er formentlig under 100.

Selv om de økologiske flokke er mindre end de konventionelle (typisk under 3.000 høner), er de stadig betydeligt større end, hvad der tillader etableringen af et hierarki. Større flokke betyder ikke nødvendigvis flere aggressioner, men den naturlige sociale adfærd vil ikke kunne fungere. Det er svært at få øje på, hvordan flokstørrelserne kan være afledt af de økologiske værdier. Den eneste sandsynlige forklaring er, at de små flokke, der ud fra de økologiske værdier ville være ideelle, ikke er kommercielt realisable. Med andre ord synes økologien her at have kompromitteret egne værdier alvorligt af hensyn til, hvad der er økonomisk realisabelt.

Ægproduktionen rummer en anden udfordring, der måske er endnu større. Inden for fjerkræ er produktion af kød og æg i stigende grad blevet specialiseret og har i mange år været adskilt fra hinanden. Ved hjælp af selektiv avl er der udviklet højtydende dyr inden for produktion af henholdsvis æg og kød. Det har haft til følge, at daggamle hanekyllinger i de ægproducerende linjer aflives og destrueres. Økologisk fjerkræproduktion er underlagt den samme specialisering. Selv om kyllinger teknisk set først bliver økologiske æglæggende høner på et senere stadium, er de rundet af den samme praksis. Det er meget svært at se denne praksis som et eksempel på, at individernes og systemets sundhed er en "udelelig enhed". Igen er den eneste sandsynlige forklaring et kompromis af hensyn til økonomien.

Diskussion

Økologisk ægproduktion kan forekomme ekstrem sammenlignet med andre former for økologisk produktion på grund af stordriften og den voldsomme specialisering. Men stigende specialisering er en generel tendens også i økologisk produktion. På den anden side er ægproduktionen netop en af økologiens største succeser. Og denne succes skyldes uden tvivl, at de økologiske værdier med hensyn til udfoldelse af naturlig adfærd virker meget overbevisende sammenlignet med forholdene for burhøner. Dermed tjener eksemplet til at tydeliggøre et dilemma for al økologisk produktion: I det omfang, større markedsandele til økologien forudsætter stigende effektivisering, kan det komme til at ske på bekostning af, at dele af det økologiske værdisæt kompromitteres. Og som det fremgår andetsteds i denne bog, tyder meget på, at yderligere vækst i de segmenter, der ikke er meget "overbeviste", netop er bundet til, at merprisen i forhold til konventionelle alternativer kan holdes på et beskedent niveau.

Eftersom den udbredte sympati for økologisk landbrug synes at hænge sammen med økologiens værdibaserede tilgang og de generelt højere standarder, den indebærer, forekommer det at være en alvorlig risiko, hvis økologien i brede kredse opleves at gå på kompromis med disse værdier på grund af økonomiske hensyn. Dermed står økologien i fare for at miste sin særstatus, der netop består i at blive oplevet som et værdifuldt alternativ til konventionelt landbrug. Derfor må økologien tage principiel stilling til, under hvilke betingelser kompromiser af hensyn til økonomien kan være acceptable. Vi kan groft sagt få øje på to mulige måder at forholde sig til denne udfordring på.

Den mere pragmatiske vej består i at indrømme, at økologisk produktion ikke kan foregå under ideelle betingelser. Økologien er henvist til at følge de samme trends som konventionel produktion, hvis den vil fastholde og øge sin markedsandel. Hvad der stadig adskiller økologisk produktion fra konventionel er pligten til altid at arbejde for at forbedre forholdene ved at undgå symptombehandling og i stedet se på de underliggende årsager i økosystemet og bringe dem så tæt på idealet, som det nu kan lade sig gøre. For ægproduktion kunne det betyde, at man arbejder for at avle høner, der er bedre tilpasset til de økologiske betingelser.

Den anden og mere idealistiske vej vil være at afvise at tage ansvar for produktionsformer, der kræver for store kompromiser i forhold til idealet. Økologer må melde klart ud, hvilke omkostninger det har at producere i overensstemmelse med det økologiske sundhedsprincip, f.eks. betydeligt mindre hønseflokke. Og hvis det ikke er økonomisk gennemførligt i dagens skala, så må den økologiske markedsandel tilpasses den efterspørgsel, som drives af forbrugere, der er villige til at betale den nødvendige merpris, eller økologerne må måske ligefrem afstå fra den pågældende produktion.

Måske kunne man forestille sig, at der blandt de *overbeviste* forbrugere er et ønske om det sidste, mens de øvrige positive segmenter kunne affinde sig med den første mulighed. Hvad der ikke nytter noget, er at lukke øjnene for problemet.

Økologiske fødevarer

– hvor bevæger forbrugerne sig hen?

CENTER FOR BIOETIK
OG RISIKOVURDERING

Økologiske fødevarer

– hvor bevæger forbrugerne sig hen?

REDIGERET AF GEIR TVEIT OG PETER SANDØE

CENTER FOR BIOETIK
OG RISIKOVURDERING

Økologiske fødevarer
– hvor bevæger forbrugerne sig hen?

© Forfatterne og
Center for Bioetik og Risikovurdering 2011

Udgivet i samarbejde med
Fødevareøkonomisk Institut,
Københavns Universitet

Redigeret af
Geir Tveit og Peter Sandøe

ISBN 978-87-988065-8-5

Grafisk tilrettelægning:
Oktan, Peter Waldorph

Forsidebillede: Mikael Damkier / ScanStockPhoto
Fotos: Mikael Damkier / ScanStockPhoto (s.6),
ronfromyork / ScanStockPhoto (s.12),
Morten Telling / Økologisk Landsforening (s.28, s.48, s.92),
fritz langmann / ScanStockPhoto (s.62),
Knud Nielsen / ScanStockPhoto (s.78)

Tryk: Rosendahls-Schultz Grafisk

Center for Bioetik og Risikovurdering
Rolighedsvej 25
1958 Frederiksberg C
www.bioethics.dk